

Objavljeno 2004. godine u zborniku Kako se orijentišemo: studija o seksualnoj orijentaciji /ur. T. Nikolić/. Beograd: Deve, str. 7-31.

Aleksandar Štulhofer

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Uvod u razumijevanje seksualne orijentacije

Seksualna orijentacija uobičajeno se definira *kao obrazac emotivne i seksualne privlačnosti prema osobama određenog spola* (Francoeur i sur., 1995; Frankowski, 2004).¹ Za razliku od ranijih povijesnih razdoblja, u današnjem se medijskom i javnom diskursu takvo određenje pojavljuje kao neupitna činjenica. Seksualni se svijet, shodno tome, dijeli u tri «plemena»: većinsko heteroseksualno i dva manjinska, homoseksualno i biseksualno².

Koliko god takva podjela izgledala logičnom, u suvremenoj je seksologiji pitanje seksualne orijentacije (**SOR**) manje samorazumljivo, osobito u kontekstu empirijskih studija. U teorijskom smislu, SOR obuhvaća tri dimenzije. Prva opisuje konkretno seksualno ponašanje, odnosno spol seksualnih partnera. Druga se dimenzija odnosi na prostor privlačnosti (spol osoba za koje pokazujemo emotivni i erotski interes) i seksualnih fantazija³, a treća na tzv. seksualni identitet. Potonja dimenzija, koja jasno odražava samorefleksivni karakter moderniteta (Giddens, 1991), upućuje na važnost samoodređenja, odnosno načina na koji pojedinac definira vlastitu seksualnu opredijeljenost.

Na taj način, SOR možemo zamisliti kao presjek skupova koji označavaju navedene tri dimenzije, pri čemu se očekuje visok stupanj preklapanja (usp. sliku 1). Premda se u istraživačkoj praksi takvo preklapanje pojavljuje samo iznimno, važnost je višedimenzionalnog razumijevanja SOR neupitna. Imajući u vidu povijesni

¹ Kauth i Kalichman (1998: 329) seksualnu orijentaciju definiraju kao “kumulativno iskustvo i interakciju erotskih fantazija, romantičnih osjećaja i seksualnog ponašanja usmjerenih prema jednom ili oba spola”.

² Biseksualnost se ponekad naziva i *ambiseksualnost*.

³ U nekim se radovima ova dimenzija dijeli na dvije (usp. Klein i sur., 1985).

kontinuitet stigmatizacije (uključujući i kriminalizaciju) ne-heteroseksualnosti, izjednačavanje SOR sa seksualnim ponašanjem uključuje dvije skupine problema. Prva jest zanemarivanje *strategija prikrivanja*, motiviranih nastojanjem da se izbjegne društvena osuda, koje variraju od samokontrole i samocenzure (kakvu od seksualnih manjina očekuje rimokatolička crkvena doktrina) do lažnih iskaza. Druga skupina problema proističe iz činjenice da seksualne aktivnosti mogu imati raznorodna značenja za aktere. Za nekoga, primjerice, seksualni kontakt s osobom istoga spola može biti dio seksualnog eksperimentiranja (ili, u novije vrijeme, izraz nekonformizma i alternativnog vrijednosnog motrišta), za drugoga način istodobnog održavanja hijerarhije i rješavanja seksualnih frustracija, kao u slučaju zatvorskih sredina (Rideau, 1992), ili pak kulturološki legitimno «heteroseksualno» ponašanje (Carballo-Diequez, 1997). Potonju praksu plastično opisuju etnografske studije seksualnih kontakata s transvestitima u Meksiku (Prieur, 1998) i ritualne, seksualizirane, socijalizacije dječaka među Sambijcima (Herdt, 1981).

***** SLIKA 1 – OVDJE *****

Koliko god višedimenzionalna koncepcija SOR bila superiorna jednodimenzionalnoj, niti ona ne uspijeva u potpunosti obuhvatiti stvarnost.⁴ Činjenica je, naime, da se u određenom broju slučajeva dimenzije ne poklapaju.⁵ Problem je najčešće vezan uz dimenzije seksualnog ponašanja i samoidentifikacije, pri čemu nije riječ samo o (ne)spremnosti na priznavanje vlastite različitosti - vjerojatnost iskazivanja nestandardne SOR obrnuto je proporcionalna stupnju društvene tolerancije - već i novom fenomenu ne-heteroseksualne samoidentifikacije seksualno aktivnih osoba, koja ne podrazumijeva istospolne seksualne kontakte (Štulhofer, 1999; Frankowski, 2004).

U tom smislu, istraživači ne mogu izbjeći donošenje odluke o načinu na koji će *izmjeriti* SOR. Istraživanja SOR tako nužno uključuju konceptualne preferencije istraživača koje određuju izbor specifičnog indikatora. I tako se, u kvantitativnom

⁴ SOR se ponekad dijeli (i) na biološku, psihološku, sociokulturnu i bihevioralnu komponentu (Herd i Boxer, 1995).

⁵ Primjerice, u slučaju žene koja sebe smatra lezbijkom, a čiji su seksualni partneri povremeno i muškarci.

empirijskom kontekstu, vraćamo jednodimenzionalnosti⁶ – u pravilu iskazanoj kroz kriterij spola seksualnih partnera. Naravno, pitanje validnosti i pouzdanosti takvog postupka ovisi o broju pojedinaca čija struktura SOR odstupa od one prikazane na slici 1. Ako je njihov broj dovoljno malen, problem možemo zanemariti. No, jednodimenzionalno mjerenje upravo onemogućuje takav uvid. Gledajući iz sociologijske perspektive, opisani bi problem mogao biti varijabilan, prije nego konstantan. Otvoreno je pitanje, naime, u kojoj mjeri rast permisivnosti (kontinuirano slabljenje društvene kontrole u području seksualnosti) te postmoderna fluidnost i plastičnost seksualnog izražavanja utječu na strukturu SOR. Hoće li se, možda, presjek skupova prikazan slikom 1 u budućnosti smanjivati?

Podrijetlo

Danas prisutno shvaćanje SOR bitno je modernog karaktera. U ranijim razdobljima, sve do druge polovine XIX. stoljeća, homoseksualnost se nije doživljavala kao trajna osobina, odnosno nešto po čemu je određena osoba specifična, drukčija od okoline (Katz, 1996). Umjesto pojma homoseksualnosti, iza kojeg počiva mentalna predodžba personalizirane sklonosti ili homoseksualne osobe, nekada je, čini se, postojao samo istospolni seksualni čin, to jest skup (ne uvijek jasno povezanih⁷) seksualnih radnji koje su odstupale od društvenih normi (Foucault, 1978).⁸ Premda je, tijekom povijesti i u različitim kulturama, poimanje seksualnosti uključivalo niz dualizama (aktivno/pasivno, profano/uzvišeno, prokreacijsko/neprokreacijsko; Abramson i Pinkerton, 1995), razlikovanje je seksualne usmjerenosti izum moderne.

Nije slučajnost da je početak znanosti o seksualnosti, koja je i sama proizvod moderne, usko povezana s konceptualizacijom SOR kao trajnog obilježja (Bullough, 1994). Izrasla na rastućem autoritetu medicinske znanosti i njezinom interesu za mentalne procese, rana seksologija polazi od pretpostavke o esencijalnosti seksualnosti. Shvaćajući seksualno ponašanje kao urođeno, to jest kao impuls ili nagonsku silu (Freud, 1991), autori poput Ulrichsa, Krafft-Ebinga, Kertbenya, Westphala, Molla i, nešto kasnije, Hirschfelda opisuju i klasificiraju razlike u

⁶ Iznimku predstavlja Kleinov instrument (Klein i sur., 1985), tzv. *tablica seksualne orijentacije*, o kojem će biti riječi kasnije.

⁷ Pod *sodomijom* su se, tako, razumijevale različite (nereproduktivne) radnje, od analnog i oralnog odnosa, koji je mogao uključivati isti ili suprotni spol, do masturbacije i seksualnih kontakata sa životinjama.

⁸ Za kritiku usp. McConaghy (1999).

seksualnom usmjerenju na temelju spola preferiranih partnera (Bullough, 1994). Na taj su se način u znanstvenom, a potom i popularnom, diskursu pojavile tri SOR. Od kraja XIX. stoljeća, seksualno nas ponašanje tako svrstava u supstancijalno različite kategorije koje su, sve do danas, predmetom raznorodnih sociokulturnih predodžbi i (često diskriminirajuće) zakonske regulacije.

Budući da je heteroseksualnost evolucijski neproblematična, većinska i sociokulturno normirana, nije neobično da se etiologija SOR razmatrala, i još se uvijek razmatra, isključivo u kontekstu homoseksualnosti.⁹ Bez obzira jesu li dosadašnje teorije i pripadajuća istraživanja smatrala prirodnom varijacijom ili su, pak, kretala od pretpostavke o njezinom patološkom (abnormalnom) karakteru, moderna povijest objašnjenja ne-heteroseksualne orijentacije odražavaju znanstvene sukobe o primatu okoline (socijalizacija), odnosno bioloških čimbenika. Kao što je dobro poznato, tumačenje SOR jedno je od područja unutar kojih napetost između urođenog i stečenog ima ne samo znanstvenu, već i golemu društveno-političku važnost.

Zaključak kako je SOR, kakvog god tipa bila, *urođena* osobina, čini se posve logičnim. Teško je, naime, pretpostaviti - osim ako posve zanemarimo evolucijsku perspektivu, ignorirajući veze između bioloških i sociopsiholoških dimenzija ljudske seksualnosti - da bi heteroseksualnost mogla biti stečena osobina.¹⁰ Ipak, kada je riječ o ne-heteroseksualnom usmjerenju, prve su utjecajne teorije postulirale njezinu ne-biološku etiologiju. I psihodinamičko tumačenje i teorije učenja (LeVay, 1996: IV) sugeriraju kako je homoseksualnost vezana uz specifični psihoseksualni razvoj.

Prema Freudovoj teoriji, seksualni je nagon «neutralan», odnosno ne određuje seksualni identitet (preferiranje određenog spola).¹¹ Za oblikovanje te neodređene sile, koju odražava *polimorfna perverznost* djece, u heteroseksualnu, ili pak «inverznu», usmjerenost, nužan je psihoseksualni razvoj koji Freud tumači kroz pred-edipalne (auto)erotske faze, te dinamiku (i razrješenje) *Edipovog kompleksa*. Ako takav proces socijalizacije, koji uključuje niz čimbenika, uključujući i konstitutivne, krene u krivom pravcu - bilo tijekom pred-edipalne (fiksacija na objekte s penisom) ili edipalne faze razvoja (identifikacija s majkom ili razvoj seksualne atrakcije prema starijem bratu) - rezultat će biti inverzna seksualna orijentacija. Novija

⁹ Iznimka je Bemova teorija seksualne orijentacije (1996).

¹⁰ Za suprotno tumačenje usp. Bem (1996).

psihodinamička elaboracija, čiji su odjeci još uvijek prisutni u javnom diskursu, jest Bieberova teza o *homoseduktivnoj* majci (Bieber i sur., 1962). Homoseksualnost se ovdje vezuje uz specifičnu obiteljsku strukturu, unutar koje dominantna majka (otac je pasivan i submisivan) ljubomorom i zavodjenjem ucjepljuje u sinu «strah od heteroseksualnosti».

Za razliku od psihodinamičkog pristupa, teorije učenja predlažu širu konceptualizaciju utjecaja okoline na formiranje SOR.¹² Tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća tako je predloženo nekoliko tumačenja podrijetla ne-heteroseksualne orijentacije, utemeljenih na biheviorističkim uvidima o važnosti nagrađivanja/kažnjavanja (pozitivnog i negativnog potkrjepljenja). Riječ je o hipotezama o utjecaju neugodnih ranih heteroseksualnih iskustava (primjerice, seksualna viktimizacija), odnosno rane homoseksualne inicijacije (LeVay, 1996: IV; Kauth i Kalichman, 1998: 335).

Empirijsko testiranje psihodinamičkog tumačenja i teorija učenja upozorava na njihovu neodrživost ili ozbiljne nedostatke (Bell, Weinberg i Hammersmith, 1981). Kritiku socijalizacijskih modela SOR osnažuje i niz drugih uvida, poglavito činjenica da su homoseksualne osobe, poglavito muškog spola, vrlo često svjesne svoje različitosti i prije ulaska u pubertet (u dobi između 9 i 10 godine; usp. Haroian, 2000; Diamond i Savin-Williams, 2000; Herd i Boxer, 1995; Savin-Williams i Diamond, 2000), činjenica da povijest terapijskih pokušaja promjene SOR (tzv. *konverzivna, reorijentacijska* ili *reparativna terapija*)¹³ potvrđuje njezinu iznimnu otpornost (Drescher, 2002)¹⁴, te činjenica da djecu koja odrastaju u istospolnim obiteljima ne obilježava povećana vjerojatnost ne-heteroseksualne usmjerenosti (Stacey i Biblarz, 2001).

Sve do polovine osamdesetih godina prošlog stoljeća, u udžbeničkoj se literaturi uvriježilo navoditi kako argumenti za tezu o biološki determiniranim razlikama između homoseksualnih i heteroseksualnih osoba naprosto ne postoje. U međuvremenu se mnogo toga promijenilo, poglavito zahvaljujući studijama o utjecaju hormona (Blanchard i Klassen, 1997), genetskog naslijeđa (Bailey i Pillard, 1995;

¹¹ Otuda nekad popularna predodžba o “urođenoj biseksualnosti”.

¹² Sociološke teorije, poput teorije etiketiranja i Reissove (1986) teorija razvoja homoseksualnosti, usredotočene su na utjecaj sociokulturne (društvene) okoline. Reiss tako tvrdi da je homoseksualnost češća u zajednicama koje obilježava muška dominacija i striktno odijeljene spolne uloge, u kojima muškarci odrastaju uz majke, bez dovoljno dodira s modelom muške uloge.

¹³ Riječ je o razdoblju dužem od jednog stoljeća.

Hamer i Copeland, 1994) i strukture mozga (LeVay, 1991) na seksualno ponašanje. Od kraja osamdesetih godina raste broj studija koje potvrđuju važnost bioloških čimbenika, od analiza seksualne orijentacije blizanaca, molekularnih analiza genetskog nasljeđivanja SOR i ispitivanja redoslijeda rođenja unutar obitelji (Bogaert, 2002), do studija djece s hormonalnim poremećajima (sindromi kongenitalne adrenalne hiperplazije i androgenske insenzitivnosti) i anatomskih studija spolno i seksualno specifičnih razlika u strukturi mozga.¹⁵ Premda ne nude konačno tumačenje, odnosno ne otkrivaju mehanizam (biološkog) razvoja seksualne orijentacije¹⁶, kumulativni su rezultati ovih istraživanja urodili konsenzusom među istraživačima ljudske spolnosti, prema kojem SOR predstavlja složeni fenomen u čijem razvoju biologija igra važnu, premda ne i isključivu, ulogu.¹⁷

Krajem osamdesetih, John Money je predložio integrirani, biosocijalni, model razvoja SOR (Money, 1988). Seksualnu orijentaciju Money uspoređuje s usvajanjem jezika, odnosno naslijeđenim lingvističkim kapacitetom. Prema toj koncepciji, heteroseksualnost je biološka predispozicija, čije je iskazivanje neodvojivo od okolinskih (prenatalno hormonalno strukturiranje mozga fetusa) i socijalizacijskih (rana seksualna iskustva) čimbenika. Ne-heteroseksualnost je, drugim riječima, posljedica kombinacije prenatalnih hormonalnih aberacija i specifičnih uvjeta psihoseksualnog razvoja. Epigenetički model SOR, koji predlažu Kauth i Kalichman (1998), polazi od Moneyjevog naglaska na prenatalnoj endokrinologiji, ali postulira biseksualni potencijal kao rezultat.¹⁸ Poziciju individuuma na kontinuumu heteroseksualno/homoseksualno primarno određuje, prema ovoj teoriji (usp. sliku 4), osobna psihosocijalna povijest (kumulacija iskustava unutar specifičnog kulturnog okvira). Tijekom života, kontinuitet seksualnih iskustava utvrđuje specifičnu SOR, u većini slučajeva reducirajući *seksualnu plastičnost* (Baumeister, 2000) ili *fluidnost* (Diamond, 2000).

Najnoviji teorijski prilog Bemov (1996) je interakcionistički model *egzotično postaje erotično*. Prema Bemu, utjecaj je biologije isključivo neizravan i iskazuje se

¹⁴ Ukazujući, istodobno, na česte negativne učinke tih tretmana (Bancroft, 1991).

¹⁵ Istraživanja su usredotočena na hipotalamus, na čiju važnost u regulaciji seksualnog ponašanja ukazuju rezultati niza eksperimentalnih studija provedenih na životinjama.

¹⁶ Prenatalni utjecaj spolnih hormona na diferencijaciju mozga trenutno je najozbiljniji kandidat za *mehanizam* razvoja SOR.

¹⁷ Valja naglasiti da takav zaključak ne isključuje mogućnost postojanja različitih mehanizama razvoja SOR, od primarno biološki do primarno socijalizacijski determiniranih.

kroz stupanj agresivnosti i aktivnosti koje dijete iskazuje (Bem, 2000). Te urođene osobine (karakter) usmjeruju djetetovo uključivanje u vršnjačku skupinu, pri čemu spolno specifična obilježja (primjerice, veća fizička agresivnost dječaka) rezultiraju spolnom segregacijom u igri, odnosno visokom razinom spolne homogenosti vršnjačkih skupina. Odvojenost dječaka i djevojčica ima za posljedicu obostranu egzotičnost, koja, putem aktivacije generalnog uzbuđenja pri kontaktu s «egzotičnim» drugim, dovodi do razvoja erotske privlačnosti. Premda Bemov model nalazi određenu potporu u studijama koje upućuju na povezanost spolno atipičnog ponašanja u djetinjstvu i kasnije ne-heteroseksualnosti (Bailey i Zucker, 1995)¹⁹, upućen mu je niz kritika, od primarno empirijskih (velik broj homoseksualnih osoba ne iskazuje spolno atipično ponašanje u djetinjstvu) do metodoloških (teorija nedovoljno eksplicira mehanizam formiranja SOR te nije provjerljiva) i teorijskih (model ima poteškoća s uključivanjem biseksualnosti, a prigovara mu se i svojevrsni androcentrizam – usp. Peplau i sur., 1998).

Mjerenje

Kao što je u uvodu nagoviješteno, empirijsko određivanje SOR, odnosno odgovarajuća klasifikacija ispitanika, uključuju niz poteškoća. Suprotno onome što bi se moglo pomisliti, empirijska je kompleksnost SOR uočena razmjerno rano u povijesti seksologije. U znamenitoj studiji muške seksualnosti (Kinsey i sur., 1948), Alfred Kinsey je krenuo od pretpostavke o kontinuumu seksualnog ponašanja, na čijem su krajevima isključivo heteroseksualna, odnosno homoseksualna, ekspresija. Protiveći se koncepciji *homoseksualnog osobe*²⁰, kako iz sociopolitičkih razloga tako i zbog svoje profesionalne socijalizacije (taksonomska entomologija), Kinsey je bio mišljenja kako «muškarci ne čine dvije raznorodne populacije, heteroseksualnu i homoseksualnu», dodajući metaforički da «svijet ne treba dijeliti na ovce i koze» (Kinsey i sur., 1948: 639). Zbog toga Kinsey i njegovi suradnici smještaju

¹⁸ Što bi, prema autorima, mogla biti evolucijska (adaptivna) prednost (Kauth & Kalichman, 1998: 341).

¹⁹ Valja, dakako, uočiti da isti nalaz potvrđuje i biološku perspektivu, točnije utjecaj diferencijacije mozga na SOR.

²⁰ Koja je prevladavala u ranijoj generaciji seksologa, predvođenih M. Hirschfeldom (Bullough, 1994);

sugovornike, tisuće njih, na skalu sa sedam stupnjeva, prema psihičkim i fizičkim seksualnim reakcijama na isti ili suprotni spol.²¹

***** SLIKA 2 - OVDJE *****

Nejasno razlikovanje psihičkih (privlačnost, seksualna želja i fantazije) i fizičkih komponenti (seksualna aktivnost) u Kinseyjevoj skali, ali i izostanak vremenske dimenzije, rezultirali su nizom pokušaja dorade, od kojih je najznačajniji *Kleinova tablica seksualne orijentacije* (Klein i sur., 1985). Riječ je, zapravo, o posve originalnom instrumentu koji spaja tri dimenzije: (a) sedam aspekata SOR, (b) dvije vremenske «zone» i dimenziju idealnog, te (c) Kinseyjevu skalu preferiranja određenog spola (usp. sliku 3).

Uz činjenicu da je statistički validiran (Klein i sur., 1985; Weinreich i sur., 1993), Kleinov instrument ima i nekoliko očitih prednosti u usporedbi s Kinseyjevom skalom. Kao prvo, u potpunosti je usklađen s multidimenzionalnim teorijskim pristupom SOR. Drugo, uključuje mjerenje dinamike SOR, odnosno omogućuje uvid u stabilnost SOR. Naposljetku, imajući u vidu klasifikaciju ispitanika prema prosječnom rezultatu (na svih 21 varijabli), Kleinov instrument doista ostvaruje Kinseyjev san zamjenjujući kategorizaciju pozicioniranjem na kontinuumu seksualne ekspresije. Ovo posljednje ujedno je i razlog nepopularnosti Kleinove tablice seksualne orijentacije. Njezina dosljedna uporaba ne dozvoljava jasno razlikovanje dvije ili tri seksualne orijentacije i time onemogućuje (epidemiološki važne) analize poput usporedbe broja seksualnih partnera osoba heteroseksualne, homoseksualne i biseksualne orijentacije.

***** SLIKA 3 – OVDJE *****

Novije, znanstveno relevantne, studije seksualnog ponašanja koriste operacionalizaciju koja je negdje na pola puta između Kinseyevog i Kleinovog.²² Kada ispituju SOR, istraživači kreću od operacionalizacije njezine strukture i, u

²¹ Tijekom intervjua, “ponderiranje” je psihičkih i fizičkih reakcija izvršeno na temelju proizvoljne procjene ispitivača.

²² Iznimka su HIV/AIDS epidemiološki istraživanja o kojima će biti riječi nešto kasnije.

pravilu, mjere dvije do tri temeljne dimenzije. Dobar primjer pruža posljednje veliko američko istraživanje seksualnog ponašanja, *National Health and Social Study* (Laumann i sur., 1994), prvo istraživanje u povijesti seksualne znanosti provedeno na reprezentativnom nacionalnom uzorku. Autori studije su u upitnik uvrstili tri dimenzije SOR: spol seksualnih partnera, samoidentifikaciju ili seksualni identitet i spol osoba prema kojima ispitanik osjeća seksualnu privlačnost/želju. Spol seksualnih partnera trebalo je odrediti za tri vremenska razdoblja: tijekom života (od 18. godine nadalje), u posljednjih godinu dana i tijekom posljednjih pet godine (Laumann i sur., 1994: 293-294).

Uz konceptualna (teorijska) pitanja o kojima je već bilo riječi, operacionalizacija i mjerenje SOR otvaraju tri važna pitanja. Prvo se odnosi na omjer različitih SOR, odnosno postotak u kojem se pojavljuju u određenoj populaciji. Drugo je pitanje u kojoj se mjeri temeljne dimenzije SOR preklapaju, to jest može li se uopće govoriti o SOR kao psihoseksualno konzistentnoj strukturi. Posljednje je pitanje vezano uz stabilnost SOR. Budući da prostor ne dozvoljava elaborirani odgovor, temeljen na detaljnoj analizi postojećih studija, u nastavku je ponuđen samo sažeti komentar.

(a) *Procjena udjela različitih SOR u općoj populaciji.* Pitanje u udjelu ne-heteroseksualne u općoj populaciji, na što se relevantne studije svode, često sadrži ideološke i političke konotacije. Dijelom i stoga što je precizan i pouzdan odgovor metodološki nemoguć. Uz činjenicu da procjene variraju ovisno o konceptualizaciji (i operacionalizaciji) SOR od koje autori polaze (Sandfort, 1997: 141; Sandfort, 1998; Diamond, 1993), temeljni je problem povijesni kontinuitet stigmatizacije ne-heteroseksualnog ponašanja, koja potiče prikrivanje društveno nepoželjnih seksualnih ponašanja.²³ Oba ograničenja valja imati na umu pri analizi rezultata nacionalnih studija seksualnog ponašanja, prema kojima otprilike 5-7% muškaraca i 2-3% žena ima homoseksualnih iskustava (Diamond, 1993: 306; Laumann i sur., 1994; Johnson i sur, 2004; Black i sur, 2000; Rogers i Turner, 1991). Kada je, pak, riječ o ekskluzivnom i cijeloživotnom preferiranju seksualnih partnera istoga spola, brojke su

²³ Dobar primjer pruža britansko istraživanje seksualnosti (Johnson i sur., 1994: 189-191.), u kojem su ispitanici evidentirali značajno više ne-heteroseksualnih aktivnosti i interesa u posebnom dodatku upitniku (koji su sami ispunjavali), nego tijekom intervjua.

značajno niže: manje od 0.5% ženske i 1% muške populacije iskazuje isključivo homoseksualno ponašanje (Laumann i sur., 1994).

(b) *Povezanost među dimenzijama SOR*. Rezultati nizozemskog (Sandfort, 1998: 98) i, osobito, američkih istraživanja (Laumann i sur., 1994: 298; Black i sur., 2000: 143) ukazuju na skromnu konkordanciju između temeljnih dimenzija SOR u poduzorku ne-heteroseksualnih osoba.²⁴ Sličan je rezultat dobiven i u manjoj, ali mnogo detaljnijoj, studiji, koja je tijekom dvije godine pratila dinamiku seksualnog ponašanja, identiteta i osjećaja privlačenja u uzorku mladih ne-heteroseksualnih žena (Diamond, 2000).. Uključimo li u analizu heteroseksualne ispitanike, konkordancija među dimenzijama SOR značajno raste.

(c) *Stabilnost SOR*. Kroničan nedostatak longitudinalnih (panel) istraživanja seksualnog ponašanja onemogućuje sustavne zaključke o dinamici SOR (Rothblum, 2000: 202). Usprkos tome, istraživanja manjeg opsega sugeriraju određenu fluidnost dimenzija SOR (Klein i sur., 1985), barem kada je riječ o mlađim ženama (Diamond, 2000; Diamond i Savin-Williams, 2000). Prema rezultatima, najveći stupanj fluidnosti zabilježen je u dimenziji seksualnog identiteta (samoidentifikacija).

Tijekom devedesetih godina posljednjeg stoljeća epidemija je HIV/AIDS-a potaknula potražnju za istraživanjima seksualnog ponašanja, kako u općoj populaciji tako i među specifičnim društvenim skupinama – osobito onima koje su označene rizičnima (Kendall, 1995). Imajući za cilj prevenciju i kontrolu zaraze, novije epidemiološke analize zaobilaze pitanje SOR (i neizbježni *nominalizam*) i usredotočuju se na obrasce seksualnog ponašanja i mrežu partnera. Terminologija koju te studije koriste - poput kratice MSM (*men having sex with men*) – naglašava pragmatičnost i empirijski *realizam* novog pristupa. No, bilo bi pogrešno zaključiti kako epidemiološke studije nisu pridonijele razumijevanju SOR. Osobito su kvalitativne studije potaknute HIV/AIDS epidemijom i financirane iz novostvorenih fondova rezultirale važnim uvidima u kulturnu i klasnu specifičnost SOR (Parker i Easton, 1998; Manderson i sur., 1999; Carballo-Diequez, 1997).

Otvorena pitanja

Sažeto govoreći, postojeći teorijski modeli i dosadašnja ispitivanja SOR rezultirali su nizom dilema. Neke od njih, kao što su pitanje bazične konceptualizacije (dihotomna kategorizacija *versus* kontinuum) ili etiologije (biologija *versus* socijalizacija), već su spomenute. U zaključku ću, stoga, istaknuti samo tri otvorena pitanja, s kojima će se znanost o ljudskoj seksualnosti, neizbježno, nastaviti sučeljavati.

Prvo od njih tiče se tipologije ne-heteroseksualnih osoba (Hewitt, 1998; Sandfort, 1997), odnosno identifikacije potkategorija unutar određene SOR²⁵, i mogućnosti da takva specifikacija revitalizira kategorijalni pristup SOR, koji je danas izložen nizu kritika (Rust, 2000; Fox, 1996; Diamond i Savin-Williams, 2000). Potvrda postojanja razmjerno stabilnih i kroskulturno prepoznatljivih tipova, bila bi, naime, jedno od mogućih rješenja paradoksa niske konkordancije temeljnih dimenzija SOR. Za sada, takva tipologija još nije predložena, a kamoli testirana.

Sljedeće otvoreno pitanje vezano je uz fenomen biseksualnosti. Premda u kvantitativnim analizama većina istraživača svrstava ispitanike koji iskazuju biseksualno i homoseksualno ponašanje u istu skupinu, biseksualnost ostaje krupan problem za dihotomnu kategorizaciju SOR (Rodrigues Rust, 2000; Fox, 1996). Ništa neobično za najmanje istraženu²⁶ i najkontroverzniju seksualnu sklonost (Doll, 1997).

Kontroverznost biseksualnosti iskazuje se i u društvenom («političkom») i istraživačkom smislu. Kada je riječ o prvom, biseksualnost obilježava dvostruka marginalizacija (Rust, 1996), odnosno status manjine (često nevidljive) kako u heteroseksualnom tako i u homoseksualnom svijetu. U istraživačkom smislu, problematičnost se biseksualnosti odnosi na njezinu *autentičnost*. U pravilu, biseksualnost se tumačila kao privremena ili tranzicijska faza (McConaghy, 1999), paravan za homoseksualnost ili, naprosto, sinonim za *situacijsku* homoseksualnost. Tek se u posljednje vrijeme pojavljuju radovi koji polaze od pretpostavke o zasebnoj seksualnoj orijentaciji. Postojeći empirijski uvidi, premda fragmentarni, upućuju na

²⁴ Do istog zaključka, o niskoj korelaciji među dimenzijama SOR, dolaze i autorice primarno kvalitativnih studija o ženskoj seksualnosti (Rothblum, 2000: 197; Rust, 1996; Rodrigues Rust, 2000: 213-215).

²⁵ Govoreći isključivo o muškim ne-heteroseksualnim osobama, Hewitt (1998), primjerice, razlikuje pet tipova: otvoreno preferencijalni, skriveno preferencijalni, biseksualni, eksperimentalni i situacionalno ne-heteroseksualni tip.

²⁶ Premda značajan broj osoba iskazuje barem po jedno seksualno iskustvo i s istim i sa suprotnim spolom, broj osoba koje sebe određuju kao biseksualne izrazito je malen. Laumann i suradnici (1994) izvještavaju o 0.8% takvih muškaraca i 0.5% žena u reprezentativnom uzorku SAD.

«kontinuiranu nesigurnost» u seksualnoj samoidentifikaciji biseksualnih osoba (Fox, 1996), odnosno na izrazitu fluidnost te orijentacije, osobito kada je riječ o ženama (Diamond, 2000). Je li doista riječ o visokom stupnju fluidnosti – koji dovodi u pitanje konceptualizaciju biseksualnosti kao zasebne SOR – ili pak o postojanju *različitih biseksualnosti*, odnosno različitih tipova biseksualnih osoba, ostaje nepoznanica.

Treće pitanje odnosi se na moguću spolnu specifičnost SOR. S obzirom na studije koje ukazuju na veću seksualnu plastičnost/fluidnost u seksualnom ponašanju i drugim dimenzijama SOR u žena (Baumeister, 2000; Diamond, 2000; Rothblum, 2000), konceptualizacija SOR će u budućnosti morati pokazati znatno veću osjetljivost na moguće spolne razlike. Hoće li to uroditi *dualnom konceptualizacijom* SOR – prema kojoj bi, primjerice, muškarci bili definirani kategorijalno, a žene na kontinuumu²⁷ – u sadašnjem je trenutku nemoguće pretpostaviti.

Temeljnim seksološkim problemom vezanim uz SOR ostaje, dakle, validnost njezine bazične konceptualizacije. Može li se SOR razumjeti kao kategorijalni fenomen (dihotomni ili trijadični) ili joj se mora prići iz perspektive kontinuuma, koja nužno uključuje određeni stupanj fluidnosti (Diamond, 2000)? Ono što nam je jasno jest da je svaka konceptualizacija društveno determinirana, odnosno određena kulturnim, znanstvenim i ideološkim obilježjima vremena u kojem nastaje (Rust, 1996; McConaghy, 1999). To je, naprosto, *metateorijsko* ograničenje kojeg moramo biti svjesni, bez obzira odlikuju li nas u istraživačkoj praksi pozitivističke ili konstruktivističke sklonosti. Jednako tako, ne treba izgubiti iz vida niti trivijalnu činjenicu da su teorijske kategorije (u najboljem slučaju) samo aproksimacija stvarnosti – što se u punoj mjeri iskazuje i u slučaju fenomena koji nazivamo seksualnom orijentacijom.

²⁷ Pri čemu bi etiologija SOR u prvom slučaju mogla bila vezana primarno uz biološke, a u drugom primarno uz socijalizacijske čimbenike.

Literatura

- Abramson, P. R. & S. D. Pinkerton (1995) *With Pleasure: Thoughts on the Nature of Human Sexuality*. New York: Oxford University Press.
- Bailey, J. M. & R. C. Pillard (1995) Genetics of Human Sexual Orientation. *Annual Review of Sex Research* 6: 126-150.
- Bailey, J. M. & K. J. Zucker (1995) Childhood Sex-Typed Behavior and Sexual Orientation: A Conceptual Analysis and Quantitative Review. *Developmental Psychology* 31: 43-55.
- Bancroft, J. (1991) Ethical Aspects of Sexuality and Sex Therapy, in S. Bloch & Chodoff, P. /Eds./ *Psychiatric Ethics*. Oxford: Oxford University Press.
- Baumeister, R. F. (2000) Gender Differences in Erotic Plasticity: The Female Sex Drive as Socially Flexible and Responsive. *Psychological Review* 126: 347-374.
- Bell, A. P., Weinberg, M. S. & S. K. Hammersmith (1981) *Sexual Preference*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Bem, D. J. (1996) Exotic Becomes Erotic: A Developmental Theory of Sexual Orientation. *Psychological Review* 103: 320-335.
- Bem, D. J. (2000) Exotic Becomes Erotic: Interpreting the Biological Correlates of Sexual Orientation. *Archives of Sexual Behavior* 29: 531-548.
- Bieber, I., Dain, H. J. & P. R. Dince (1962) *Homosexuality: A Psychoanalytic Study*. New York: Basic Books.
- Black, D., Gates, G., Sanders, S. & T. Lowell (2000) Demographics of the Gay and Lesbian Population in the United States: Evidence from Available Systematic Data Sources. *Demography* 37: 139-154.
- Blanchard, R. (1997) Birth Order and Sibling Sex Ratio in Homosexual Versus Heterosexual Males and Females. *Annual Review of Sex Research* 8: 27-67.
- Blanchard, R. & P. Klassen (1997) H-Y Antigen and Homosexuality in Men. *Journal of Theoretical Biology* 185: 373-378.
- Bogaert, A. F. (2002) Recent Research on Sexual Orientation and Fraternal Birth Order. *The Canadian Journal of Human Sexuality* 11: 101-107.
- Bullough, V. L. (1994) *Science in the Bedroom. A History of Sex Research*. New York: Basic Books.
- Carballo-Diequez, A. (1997) Sexual Research With Latino Men Who Have Sex With Men, in J. Bancroft /Ed./ *Researching Sexual Behavior*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Diamond, M. (1993) Homosexuality and Bisexuality in Different Populations. *Archives of Sexual Behavior* 22: 291-310.
- Diamond, L. M. (2000) Sexual Identity, Attractions, and Behavior Among Young Sexual-Minority Women Over a 2-Year Period. *Developmental Psychology* 36: 241-250.

- Diamond, L. M. & R. C. Savin-Williams (2000) Explaining Diversity in the Development of Same-Sex Sexuality Among Young Women. *Journal of Social Issues* 56: 297-313.
- Doll, L. S. (1997) Sexual Behavior Research: Studying Bisexual Men and Women and Lesbians, in J. Bancroft /Ed./ *Researching Sexual Behavior*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Drescher, J. (2002) Sexual Conversion («Reparative») Therapies: A History and Update, in B. E. Jones & Hill, M. J. /Eds./ *Review of Psychiatry* (21: 71-91). Washington, DC: American Psychiatric Press.
- Foucault, M. (1978) *The History of Sexuality*. New York: Pantheon.
- Fox, R. C. (1996) Bisexuality in Perspective: A Review of Theory and Research, in B. A. Firestein /Eds./ *Bisexuality: The Psychology and Politics of an Invisible Minority*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Francoeur, R., Cornog, M., Perper, T. & N. A. Scherzer (1995) *The Complete Dictionary of Sexology. New Expanded Edition*. New York: Continuum Press.
- Frankowski, B. L. (2004) *Sexual Orientation and Adolescents*. *Pediatrics* 113: 1827-1832.
- Freud, S. (1991) *On Sexuality. Three Essays On the Theory of Sexuality and Other Works*. London: Penguin.
- Giddens, A. (1991) *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity Press.
- Hamer, D. & P. Copeland (1994) *The Science of Desire*. New York: Simon and Schuster.
- Haroian, L. (2000) Child Sexual Development. *Electronic Journal of Human Sexuality* 3 <<http://www.ejhs.org/volume3/Haroian/body.htm>>.
- Herd, G. (1981) *Guardians of the Flutes: Idioms of Masculinity*. New York: McGraw-Hill.
- Herd, G. & A. Boxer (1995) Bisexuality: Toward a Comparative Theory of Identities and Culture, in R. G. Parker & Gagnon, J. H. /Eds./ *Conceiving Sexuality: Approaches to Seks Research in a Postmodern World*. New York: Routledge.
- Hewitt, C. (1998) Homosexual Demography: Implications for the Spread of AIDS. *Journal of Sex Research* 35: 390-396.
- Johnson, A. M., Wadsworth, J., Wellings, K. & J. Field (1994) *Sexual Attitudes and Lifestyles*. Oxford: Blackwell.
- Katz, J. (1996) *The Invention of Heterosexuality*. Harmondsworth: Plume.
- Kauth, M. R. & S. C. Kalichman (1998) Sexual Orientation and Development: An Interactive Approach, in D. Anselmi & A. Law /Eds./ *Questions of Gender*. Boston: McGraw Hill.
- Kendall, C. (1995) The Construction of Risk in AIDS Control Programs, in R. G. Parker & Gagnon, J. H. /Eds./ *Conceiving Sexuality: Approaches to Seks Research in a Postmodern World*. New York: Routledge.
- Kinsey, A. C., Pomeroy, W. B. & C. E. Martin (1948) *Sexual Behavior in the Human Male*. Philadelphia: W. B. Saunders.

- Klein, F., Sepekoff, B. & T. J. Wolf (1985) Sexual Orientation: A Multi-Variable Dynamic Process. *Journal of Homosexuality* 11: 35-49.
- Laumann, E. O., Gagnon, J. H., Michael, R. T. & S. Michaels (1994) *The Social Organization of Sexuality*. Chicago: University of Chicago Press.
- LeVay, S. (1991) A Difference in Hypothalamic Structure Between Heterosexual and Homosexual Men. *Science* 253: 1034-1037.
- LeVay, S. (1996) *Queer Science: The Use and Abuse of Research Into Homosexuality*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Manderson, L., Bennett, L. R. & M. Sheldrake (1999) Sex, Social Institutions, and Social Structure: Anthropological Contributions to the Study of Sexuality. *Annual Review of Sex Research* 10: 184-210.
- McConaghy, N. (1999) Unresolved Issues in Scientific Sexology. *Archives of Sexual Behavior* 28: 285-318.
- Money, J. (1988) *Gay, Straight, and In-Between: The Sexology of Erotic Orientation*. New York: Oxford University Press.
- Parker, R. & D. Easton (1998) Sexuality, Culture, and Political Economy: Recent Developments in Anthropological and Cross-Cultural Sex Research. *Annual Review of Sex Research* 9: 1-20.
- Peplau, L. A., Garnets, L. D., Spalding, L. R., Conley, T. D. & R. C. Veniegas (1998) A Critique of Bem's "Exotic Becomes Erotic" Theory of Sexual Orientation. *Psychological Review* 105: 387-394.
- Priour, A. (1998) *Mema's House, Mexico City. On Transvestites, Queens and Machos*. Chicago: Chicago University Press.
- Reiss, I. L. (1986) *Journey Into Sexuality: An Exploratory Voyage*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Robinson, P. (1977) *The Modernization of Sex*. New York: Harper Colophon.
- Rogers, S. M. & C. F. Turner (1991) Male-Male Sexual Contact in the U.S.A.: Findings From Five Sample Surveys, 1970-1990. *Journal of Sex Research* 28: 491-519.
- Rothblum, E. D. (2000) Sexual Orientation and Sex in Women's Lives: Conceptual and Methodological Issues. *Journal of Social Issues* 56: 193-204.
- Rust, P. C. (1996) Managing Multiple Identities: Diversity Among Bisexual Women and Men, in B. A. Firestein /Eds./ *Bisexuality: The Psychology and Politics of an Invisible Minority*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Rust Rodrigues, P. C. (2000) Bisexuality: A Contemporary Paradox for Women. *Journal of Social Issues* 56: 205-221.
- Rideau, W. (1992) The Sexual Jungle, in W. Rideau & Wikberg, R. /Eds./ *Life Sentences: Rage and Survival Behind Bars*. New York: Times Books.
- Sandfort, T. (1998) Homosexual and Bisexual Behavior in European Countries, in M. Hubert, N. Bajos & Sandfort, T. /Eds./ *Sexual Behaviour and HIV/AIDS in Europe*. London: University College London Press.

Sandfort, T. (1997) Sampling Male Homosexuality, in J. Bancroft /Ed./ *Researching Sexual Behavior*. Bloomington, IN: Indiana University Press.

Savin-Williams, R. C. & L. M. Diamond (2000) Sexual Identity Trajectories Among Sexual-Minority Youth: Gender Comparisons. *Archives of Sexual Behavior* 29: 607-627.

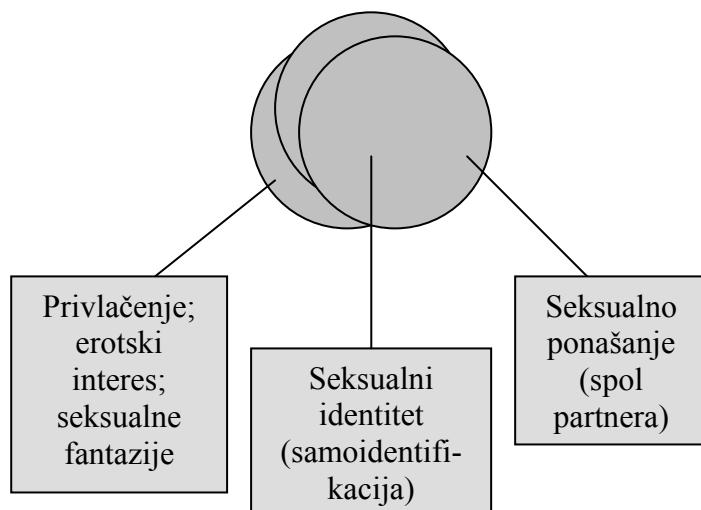
Stacey, J. & T. J. Biblarz (2001) (How) Does the Sexual Orientation of Parents Matter? *American Sociological Review* 66: 159-183.

Štulhofer, A. (1999) Hypnerotomachia poliae: Seksualni stilovi urbanih žena u Hrvatskoj. *Revija za sociologiju* 30: 1-17.

Weinrich, J. D., Snyder, P. J., Pillard, R. C., Grant, I., Jacobson, D. L. et al (1993) A Factor Analysis of the Klein Sexual Orientation Grid in Two Disparate Samples. *Archives of Sexual Behavior* 22: 157-168.

Grafički prilozi

Slika 1 – *Struktura seksualne orijentacije*

Slika 2 – *Kinseyjev heteroseksualno-homoseksualni kontinuum*

0 ----- 1 ----- 2 ----- 3 ----- 4 ----- 5 ----- 6

0 = Isključivo heteroseksualno

1 = Pretežno heteroseksualno, samo iznimno homoseksualno

2 = Pretežno heteroseksualno, ali povremeno («češće nego iznimno») homoseksualno

3 = Podjednako heteroseksualno i homoseksualno

4 = Pretežno homoseksualno, ali povremeno («češće nego iznimno») heteroseksualno

5 = Pretežno homoseksualno, samo iznimno heteroseksualno

6 = Isključivo homoseksualno

Slika 3 – *Kleinova tablica seksualne orijentacije*

	U prošlosti	Trenutno	Idealno
Seksualna privlačnost*			
Seksualno ponašanje*			
Seksualne fantazije*			
Emocionalne preferencije*			

Društvene preferencije*			
Seksualni identitet**			
Životni stil**			

* Za odgovor se koristi sljedeća skala: 1 = isključivo suprotni spol; 2 = uglavnom suprotni spol; 3 = suprotni spol nešto češće no isti; 4 = podjednako oba spola; 5 = isti spol nešto češće no suprotni; 6 = uglavnom isti spol; 7 = isključivo isti spol

** Za odgovor se koristi sljedeća skala: 1 = isključivo heteroseksualan; 2 = uglavnom heteroseksualan; 3 = više heteroseksualan nego homoseksualan; 4 = podjednako heteroseksualan i homoseksualan; 5 = više homoseksualan nego heteroseksualan; 6 = uglavnom homoseksualan; 7 = isključivo homoseksualan

Slika 4 – Model seksualne orijentacije Kautha i Kalichmana

